

L'àrea d'hàbitat intramurs de l'antiga Tarraco

ALEJANDRO BERMÚDEZ MEDEL

La profunda interrelació entre l'Urbanisme i la Història, tema en el qual no desitgem incidir en aquest fòrum, determina que a Tarragona, de manera molt especial, s'entrevegin la topografia i el paisatge urbans com el més transparent resultat d'una realitat històrica. S'hi distingeixen, juxtaposen i articulen un urbanisme d'estat de rang provincial i un urbanisme local, públic o privat, propi de la dinàmica de la colònia. En aquest últim nivell hem de centrar-nos, ateses les característiques de l'àrea a analitzar, encara que és desitjable no oblidar en cap moment la perspectiva macroespacial.

És cert que, malgrat la nostra perspectiva, no existeix, avui, una visió-interpretació actualitzada de la topografia i el paisatge urbans de l'antiga Tarraco. La tendència general a l'estudi del microespai, tendència generalitzada en l'arqueologia actual, ha frenat i fins i tot desprestigiada, el tractament macroscòpic de l'organisme urbà en tota la seva magnitud. Les causes no són altres que la tradició de la investigació científica arqueològica i l'enorme dificultat que existeix a l'hora de recompondre el «trencaclosques urbà», del qual només disposem de peces inconnexes i llacunes que es presenten insalvables.

Malgrat tot seria injust no fer referència a determinades excepcions a la regla que, d'acord amb les limitacions de les seves respectives èpoques, van permetre una certa recreació macrocòpia de la ciutat antiga. Ens referim especialment a Pons d'Icart, Hernández Sanahuja, Schulten i Recasens. Com és lògic, mai no van ser acompanyades d'una adequada plasmació cartogràfica.

TARRAGONA: ZONIFICACIÓ TOPOGRÀFICA I FUNCIONAL

Diversos factors físics condicionen la topografia urbana i la sectorització de Tarragona. Considerem naturals el mar, el riu i la topografia del promontori, responsable directe de la zonificació interior; artificials són el port, la muralla, la xarxa viària exterior i les obres d'infraestructura. D'aquests últims, la muralla i la xarxa viària exterior poden considerar-se els condicionants directes de la trama urbanística del sector que ens afecta.

Dins la configuració topogràfica, que adquireix un caràcter funcional, es diferencia amb personalitat pròpia la zona d'hàbitat intramurs, com a nucli residencial de l'antiga Tarraco i com a lloc d'instal·lació dels centres rectoris de l'administració local. Coincideix quasi plenament amb l'eixample urbà del segle XIX,

no solament en posició i extensió, sinó també, *grosso modo*, en traçat urbà segons es dedueix de les dades arqueològiques disponibles.

Als límits físics (àrea monumental al nord i un profund desnivell emmurallat al sud; la mateixa muralla a l'oest el separa de les àrees suburbials obertes al camp tarraconense i a l'est la retalla damunt del mar), cal afegir una sectorització de treball que distingeix els sectors nord, central (centroccidental i centroriental) i sud. Malgrat que la definim com a convencional, en realitat recull certs discriminadors d'allò que va poder ser la topografia urbana de l'antiga Tarraco com són el carrer de la Unió, antiga zona deprimida, solcada per un torrent que ha marcat el paisatge urbà fins a l'actualitat.

ÀREA D'HÀBITAT INTRAMURS: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Per a l'estudi sistemàtic de l'àrea i tal com es va concebre en el projecte que va donar origen al treball,¹ cal una classificació prèvia de les fonts d'informació. Aquesta s'ha fet atenent a la natura de la troballa i al seu moment. Així, s'han de distingir les troballes fortuïtes (molt nombroses), les antigues excavacions (importants malgrat que siguin poques), les excavacions d'urgència modernes anteriors al 1987 (poques) i les excavacions agrupades en el marc de l'esmentat projecte, fetes a partir del 1982,² data que marca el punt de partença d'una acció

1. BERMÚDEZ MEDEL, A. *Hábitat intramuros en la ciudad romana de Tarraco: estudio de topografía urbana e interpretación económica y social. La zona centrooccidental intramuros. Estado de la cuestión y anteproyecto de actuación arqueológicas*, Tarragona: desembre de 1987 (inèdit). Posteriorment va ser-ne inclòs un resum en el *Memorandum* que la Reial Societat Arqueològica Tarraconense va elaborar per a l'Ajuntament de Tarragona. A part dels informes de cadascuna de les intervencions realitzades i, de les memòries científiques elaborades fins ara (inèdits), com també del *Programa d'excavació arqueològica d'Unió 9* efectuat pel Centre d'Arqueologia Urbana de Tarragona, els treballs fets fins a la data han estat recollits a: BERMÚDEZ MEDEL, A. «Excavaciones arqueológicas en la calle Gobernador González de Tarragona y problemática de la topografía urbana del área central intramuros en época romana». *Acta Arqueológica de Tarragona I (1987-1988)*, Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1988, pàg. 31-47; BERMÚDEZ MEDEL, A. [i altres] «Excavacions arqueològiques a l'àrea central intramurs de Tarraco: intervenció al solar situat a Governador González 10». *XXXV Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos (Valls, novembre de 1989)*, Valls: Vol. I, Institut d'Estudis Vallencs, 1989, pàg. 123-134; «Estado actual de los proyectos de investigación arqueológica a cargo del Área de Arqueología de la Facultad de Filosofía y Letras de Tarragona». *Acta Arqueológica II (1988-89)*. Tarragona: (Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1989, espec. pàg. 42-43; ARBELOA, JMV. «Prospecciones i excavacions arqueològiques». *Noticiari del Butlletí Arqueològic*, 1990, Tarragona: 1991, pàg. 258-260; BERMÚDEZ MEDEL, A. «Las estratigrafías documentadas por Hernández Sanahuja a la luz de los conocimientos actuales. Algunas reflexiones». *Butlletí Arqueològic*, volum extraordinari en commemoració del centenari de la mort de Bonaventura Hernández Sanahuja. Tarragona: 1992, pàg. 19-32; «Excavacions arqueològiques a l'Àrea d'hàbitat intramurs de l'antiga Tarraco (1987-1989)». Barcelona: Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya (en premsa). Cf. també *Anuari d'actuacions arqueològiques a Catalunya» 1990* (en premsa) on es recullen dades referents a la intervenció al carrer Fortuny, 12A; BERMÚDEZ, A.; MENCHÓN, J. i PALAU, R. (CAUT) «Intervenciones Arqueológicas en Tarragona-1991». *Noticiario de Revista de Arqueología* (en premsa).

2. En aquest context, i des de la data indicada s'han efectuat les intervencions arqueològiques següents: pati del carrer Governador González, 10; pati del carrer Governador González, 7; pati interior corresponent a l'immoble del carrer Unió, 15; Unió, 5; Rambla Nova, 46 (Cinema Metropol); jardí del carrer Fortuny, 12A (l'any 1990); pati interior corresponent al carrer Unió, 9 (efectuat pel Centre d'Arqueologia Urbana l'any 1991).

racionalitzada i amb visió de conjunt de la zona (la qual inclou mètodes i objectius). Tot això configura un panorama fragmentat i desigual que ens permet afirmar que ens trobem davant de l'àrea pitjor coneguda de la ciutat. Això és, en definitiva, per les dificultats d'estudi i l'orientació monumentalista que ha donat peu a una visió assossegada de la topografia urbana.

EL COMPONENT ARQUEOLÒGIC

L'operació d'inventari i la classificació de notícies arqueològiques atenent a la natura d'allò trobat ha permès crear, fins ara, un fitxer provisional amb setanta-cinc referències i que abasta l'àrea central a més a més de notícies perifèriques d'incidències en aquesta àrea. Consideració al marge tenen, lògicament, les excavacions efectuades pel nostre equip amb posterioritat a la data esmentada.

L'estudi directe de la informació recollida, el plànol de distribució topogràfica i la classificació temàtica detallada, permeten d'obtenir una impressió general que té com a aspecte negatiu l'absoluta evidència que ens trobem davant d'un mosaic de dades inconnexes i com a conclusió positiva la convicció del gran potencial arqueològic i de les possibilitats d'estudi científic que ofereix la zona.

L'elevada freqüència absoluta total de referències dins l'àrea central contrasta amb l'escassetat de l'àrea nord. Aquesta última és deguda a un problema de conservació deficient, facilitat per la topografia del terreny en combinació amb l'evolució urbanística moderna de Tarragona, que va propiciar, tant terrabuits i desmunts de gran volum, com l'aixecament de recintes defensius. Malgrat tot, no hi ha diferència significativa respecte a l'àrea sud, on la freqüència també és alta, encara que qualitativament les notícies són distintes. La presència d'un elevat nombre de notícies es justifica pel fet que es tracta d'una extensa zona curullada per una gruixuda acumulació de terres emprades per al conreu (de secà o regadiu segons el cas) que van preservar un continu d'estructures subjacents, l'excavació organitzada de les quals, si hagués estat possible, hauria permès un coneixement profund del nucli d'hàbitat. Aquesta zona va sofrir un sistemàtic tractament d'urbanització a partir de la segona meitat del segle XIX, i només se'n respectaren algunes zones que avui definim com a «illes arqueològiques».

L'anàlisi de la distribució de la informació mostra una disparitat quantitativa atribuïble a diverses causes. En general, observem una considerable concentració de troballes a la meitat nord de l'illa 2, lloc on es localitza l'important conjunt del Forn del Cigne, completat el sector amb les excavacions del 1987-1988 (flanc sud i est de l'illa) i 1991 (àrea central). També es produeix una altra significativa concentració de notícies a tots dos costats del carrer Méndez Núñez, on es localitzen estructures subterrànies voltades de gran magnitud i en excel·lent estat de conservació. Un argument *ex silentio* per determinar el caràcter aixaragallat del carrer de la Unió és la manca de referències en solars que s'estenen a l'est, on molt possiblement l'edificació no fos factible (no s'ha de descartar que les cotes de pavimentació siguin allí molt baixes i no hagin estat aconseguides per les edificacions modernes). No deixa de cridar l'atenció que

l'única notícia del lloc correspongui a allò que poden ésser els testimonis d'una petita indústria terrissaire.

La classificació temàtica i la seva posterior distribució espacial, permeten reconèixer el predomini de les restes relacionades directament o indirecta amb el domicili privat, al qual s'han de sumar referències més imprecises però, en la major part dels casos, relacionables amb l'arquitectura domèstica. Així, és òbvia la definició de la zona com a nucli d'hàbitat, a la qual se sumen elements secundaris o puntuals que es refereixen a edificis públics de caràcter civil o religiós. En espais adjacents a aquest estudiat trobem novament àrees monumentals com l'anomenat «fòrum local» i les construccions que van poder ocupar l'actual plaça de la Mitja Lluna. Aquests edificis estan directament relacionats amb la nostra zona i condicionen notablement l'estructura urbana. Sembla que, en tot cas, es troben en espais que podríem definir com a perimetrals en relació amb el nucli d'hàbitat pròpiament dit; pròxims al llenç de muralla del sud i abocats al fort desnivell que devia marcar la separació entre l'àrea residencial i la portuària.

No s'aprecia en general una distribució selectiva de les notícies relatives a habitatges, malgrat que hi sigui en alguns aspectes concrets, com l'existència de mosaics; en destaca una important concentració a l'illa 1, que no es repeteix en altres llocs, si no és a la zona de la Pedrera, on les notícies són excessivament globals i imprecises. És possible que ens trobem davant un gran conjunt d'habitacions representatives d'un edifici important o d'un sector ocupat per més d'un d'aquests edificis amb característiques similars. De tota manera, s'ha de tenir en compte a l'hora de jutjar aquest fet que les restes trobades a tota l'àrea d'hàbitat es troben summament arrasades i prèviament saquejades. Tot ens fa pensar en conjunts de mosaics actualment desapareguts i en la conservació selectiva de l'esmentat sector.

El conjunt d'estructures avui subterrànies existents a Méndez Núñez, que abasta una extensa àrea al llarg del carrer, junt amb les restes del Forn del Cigne, pot atribuir-se amb reserves a edificis de caràcter públic. De la seva posició en el plànol no es dedueix cap indicatiu de distribució selectiva.

Disposem encara de menys notícies que de manera segura puguin atribuir-se a edificis de caràcter religiós. La localització d'un o dos temples ha estat sempre realitzada d'acord amb les confuses i no sempre ben interpretades observacions de Pons d'Icart i la presència de restes epigràfiques, però mai no s'ha pogut comprovar de manera fefaent. Per aproximació s'ha situat tradicionalment a l'illa 4 el temple atribuït als Genis Tutelars. Res digne de consideració a part de la concentració d'inscripcions dedicades als Genis Tutelars en una zona delimitada per la confluència del carrer de la Unió amb el del Governador González i l'illa abans esmentada. La localització d'un temple dedicat a Minerva al solar situat a Méndez Núñez, tal com recull Schulten a la planimetria que il·lustra la seva obra, és encara més injustificada. Cap al sud es devia trobar un altre dels temples als quals fa referència Pons d'Icart i que Hernández va associar amb el temple de Minerva que situa a la zona de l'església de Sant Joan-plaça de la Mitja Lluna.

Caldria analitzar altres aspectes característics de l'urbanisme de l'àrea d'hà-

bitat i reflectits en la informació recollida, especialment la infraestructura urbana, molt mal representada, però de la qual existeixen testimonis de dipòsits, pous, sitges i sobretot el gran col·lector d'aigües residuals que traspassava la zona i que no s'ha documentat científicament encara (no coneixem res pel que fa al proveïment d'aigua).

La xaxa viària es trobava també molt escassament representada fins al 1987 amb notícies indirectes al carrer Armanyà i Méndez Núñez, 14 i referències d'àrees perifèriques com el fòrum local, la «via de Sagunt», el tram documentat al solar ocupat pel Banc Vitalici (inici del carrer Apodaca) i l'històric *vicus losatus*. Amb posterioritat al 1987, les excavacions efectuades a l'àrea (especialment al carrer Fortuny i Unió, 9 permeten definir importants trams d'una retícula que comença a entreveure's i que denota un traçat regular amb una certa tendència a l'ortogonalitat, amb una similitud rellevant amb aquell que presenta l'exemple del segle XIX, sense que per ara en puguem conèixer la gènesi i l'evolució.

Les explotacions artesanals se cenyeixen a petites pedreres associades segurament a la construcció de la muralla i al suposat forn ceràmic ja esmentat.

Entre els objectes trobats sense context arqueològic, destaquen elements epigràfics amb concentracions al voltant del Forn del Cigne, però sense uniformitat temàtica, i l'agrupació ja esmentada (onze inscripcions, de les quals quatre es refereixen a Tutela). L'escultura es troba representada per una estatuària molt dispersa que cronològicament correspon al final del segle I i tot el II, excepte una concentració al Forn del Cigne de gran riquesa temàtica la major part de la qual correspon al segle II.

Les nostres excavacions, les dades de les quals veuran aviat la llum en una sèrie de publicacions monogràfiques, permeten aportar una més gran informació al conjunt, i recollir seqüències estratigràfiques fiables, malgrat que, atesa l'escassa extensió, encara falten elements d'interpretació i connexió dels conjunts arquitectònics trobats.

L'excavació del pati posterior de l'immoble situat en el carrer Governador González, 10 (febrer-març de 1987) es va iniciar enfront el buidatge incontrolat del pati saguer d'una casa de pisos aixecada l'any 1865 i amb accés des del carrer Governador González 10, obert en el tercer quart del segle XIX. La intervenció pretenia, ateses les circumstàncies, la documentació dels perfils i l'excavació de l'àrea ja rebaixada fins a la cota de terreny verge.

Es registra un nombre de murs de maçoneria irregular i un d'*opus caementitium*, així com diversos paviments de terra i *opus signinum* (un d'aquests sembla correspondre a un dipòsit o zona afectada per aigua).

Estratigràficament, es documenten tres moments constructius: (I) època romana republicana al voltant del 125 abans de Crist; (II) època romana republicana (primera meitat del segle I abans de Crist); (III) època alt-imperial (reforma o reparació d'un sector en època de Tiberi-Claudi). Així mateix es documenta una fase d'abandó, que correspon a la segona meitat del segle III, i en el segle IV, el saqueig de les estructures.

Les estructures van ser interpretades, malgrat la falta de visió de conjunt i la precarietat de la intervenció, com una part de l'àrea domèstica o artesanal d'una

casa, aspecte que ha estat confirmat posteriorment amb l'excavació del solar adjacent Fortuny 12A.

Al solar situat a Governador González, 7 (juny-juliol de 1987) l'enderrocament d'una casa i la destrucció parcial del jardí adjacent va donar origen a una intervenció arqueològica que va permetre documentar un conjunt d'estructures de maçoneria irregular, pisos de terra i paviments d'*opus signinum*, així com una seqüència estratigràfica de gran interès. Tot això formava part d'una *domus* amb atri porticat i *impluvium* central (tallat aquest últim per l'obertura del carrer Governador González). Les habitacions documentades es troben disposades al voltant del petit atri.

Es van determinar dues fases constructives: I. A aquesta fase li correspon el cos bàsic de la casa (final del segle II abans de Crist, pendent de precisió cronològica). L'abandó del sector conegut a la casa, o d'una part va succeir a un petit incendi datat provisionalment al final del segle III.

Al pati posterior de l'immoble situat en el carrer Unió, 15 i prolongació natural de l'anterior (Governador González, 7), a l'octubre-novembre de 1987, el control arqueològic davant un projecte de pàrquing subterrani que en l'actualitat no ha estat encara realitzat, va consistir en l'obertura de dos grans sondeigs seguint la seqüència establerta a Governador González 7.

El resultat d'aquells sondeigs va ser l'aparició d'un conjunt complex d'estructures muràries de maçoneria irregular sobreposades les unes a les altres i una plataforma d'*opus caementitium*. L'àmplia estratigrafia que les acompanyava agafava des del segle II abans de Crist fins al segle IV i s'hi podia definir, esperant una excavació completa del solar, la seqüència següent: es reconeixen diversos moments corresponents a les primeres construccions i datables a la segona meitat del segle II abans de Crist (alguns nivells pertanyen a aquest segle però no hi tenen una adscripció precisa; altres poden datar-se al segle I abans de Crist); des de l'època d'August fins a mitjan segle I s'atribueixen uns nivells que són clarament anteriors a un petit incendi, el qual va tenir lloc al principi del II. Al final d'aquest segle o poc després es construeix la plataforma abans esmentada, tal com es dedueix del nivell que hi va associat. L'estrat que oblitera totes les construccions presenta dos horitzons amb lleus variacions qualitatives pel que fa als materials, de tal manera que, provisionalment, l'abandó ha estat datat al final del segle III, tot i que s'hi adverteix una petita quantitat de materials del segle IV que s'interpreta com un testimoni d'un estat d'abandó ampli de la zona i fins i tot del seu període de saqueig. Els nivells immediatament posteriors aporten cronologies dels segles XIX i XX.

Atesa la visió parcial del solar és difícil procedir a la interpretació precisa del conjunt, malgrat que és obvi que es tracta de les restes d'una casa; segurament la mateixa excavada a Governador González, 7 i probablement oberta al carrer que, en direcció est-oest, ha estat localitzat amb posterioritat a les excavacions efectuades a Unió, 9.

La intervenció d'urgència a l'immoble situat al carrer Unió, 5 i al pati posterior (desembre de 1987 - gener de 1988) davant d'un projecte d'enderrocament d'un immoble molt pròxim a les importants troballes del «Forn del Cigne» va permetre la pràctica de tres sondeigs.

Sondeig 1. Situat al jardí posterior. La seqüència estratigràfica s'iniciava amb nivells del segle XX, i s'hi produïa un salt cronològic (característic de tota la zona) fins a l'època imperial, en què es registraven nivells datables entre els segles IV-V i meitat del segle II no associats en aquest punt a cap estructura. No va ser possible avançar més en la profundització estratigràfica a causa de l'aparició de l'extradós de la volta de formigó d'un refugi antiaeri, l'interès del qual deriva del fet que en els inventaris de l'època apareix com a construït en «volta antiga». La boca d'accés des de l'immoble es trobava clausurada i la seva documentació va ésser proposada per a un altre moment.

Sondeig 2. Situat en una habitació adjacent rebaixada respecte al pati posterior en el moment de la construcció de la casa. Els nivells superficials denoten la presència de terra antiga remoguda. Els quatre metres de profunditat del sondeig no van permetre arribar a terreny ferm, però sí documentar una estratigrafia constituïda per diversos nivells datables a mitjan segle I, amb una clara alternança d'horitzons de terra vegetal i arenes fines, es tracta, sens dubte, d'un punt de gran interès arqueològic a causa especialment de la seva potència, de la qualitat dels materials recuperats i de la situació estratègica, adjacent a punts de grans troballes precedents, i de gran transcendència per al coneixement de la topografia antiga del sector, ja que se suposa la presència d'una zona de barranc, posteriorment reomplerta i aproximadament coincident amb l'actual carrer de la Unió.

Sondeig 3. Situat en les proximitats dels carrer de la Unió. Al costat de les restes d'un col·lector modern, d'aigües residuals; es localitzà un gran mur de formigó amortitzat per nivells del V. L'estratigrafia recull estrats atribuïbles al final del segle II o principi del III i no va arribar a completar-se, per motius de seguretat, fins a nivells estèrils. Les restes muràries trobades, per la seva gran magnitud, han de pertànyer a una construcció de considerable envergadura, malgrat que no podem determinar-ne la natura per la manca de visió de conjunt necessària (és molt possible que es trobi relacionada amb el mur de carreus que es va documentar fa anys accidentalment en el subòl de la cantonada Rambla Nova-Unió).

Al Cinema Metropol (Rambla Nova, 46), la intervenció d'urgència efectuada l'agost-setembre de 1988 amb motiu del projecte de rehabilitació de l'immoble va consistir a fer sondeigs arqueològics al jardí, la gran extensió del qual aconsellava una excavació en extensió programada que, fins ara, no s'ha fet. Els tres sectors excavats van donar els resultats següents:

Sector 1. Sota nivells d'abandó va aparèixer un paviment d'*opus signinum* ornat amb tessell, les bicromes en creu.

Sector 2. Murs de maçoneria irregular que delimiten una habitació quadrangular de natura incerta.

Sector 3. Diverses estructures tardo-romanes assentades damunt una solera de paviment de cronologia alt-imperial.

Sens dubte, les restes poden atribuir-se a una casa, malgrat que la seva distribució no ens és coneguda atesa la parcialitat del sector excavat. Ens trobem en un punt adjacent al gran complex, avui subterrani, del carrer Méndez Núñez i l'es-

tudi del qual aportaria importants dades per al coneixement de la topografia i el paisatge urbans del sector centrorientat d'hàbitat.

Les excavacions efectuades al jardí corresponent a Fortuny 12A (novembre 1989-agost 1990) van permetre documentar les restes d'un carrer de sis metres d'ample que va en sentit nord-sud, amb la infraestructura de clavegueres corresponent i un sector d'una *domus* tardo-republicana que va sofrir diversos replantejaments i ampliacions a l'època alt-imperial, així com un possible reaprofitament parcial de l'habitatge a l'època baix-imperial.

Finalment, en els patis interiors corresponents a l'immoble situat a Unió, 9 se situa una superfície enjardinada de gran extensió, prolongació natural dels espais ocupats per Governador González, 7 i Unió, 15 (excavat parcialment), on es va efectuar una intervenció arqueològica entre el juny i el desembre de 1991. Aquesta intervenció va permetre la documentació d'un important fragment d'*insula* amb restes d'un habitatge que va presentar tres fases cronològiques ben definides: la primera data d'època republicana (segles II-I abans de Crist, sense precisar encara) a la qual corresponen una sèrie d'habitacions tancades per murs d'*opus vittatum* molt arrasats. Aquestes estructures s'han de relacionar amb el paviment d'un carrer que va en direcció est-oest. El segon moment es data al final del segle I o el principi del II i li pertany un entramat que va ampliar i reutilitzar les construccions anteriors amb una trama ortogonal de murs d'*opus caementitium*. La tercera fase es data al final del II o el principi del III i s'hi documenten murs d'*opus caementitium* revocats amb estucs i un petit dipòsit, i continua la reutilització de les estructures anteriors. La fase d'abandó correspon a un moment datable a partir del final del segle III. L'escàs material del segle IV fa pensar en un ús puntual de l'àrea, més que en un hàbitat sistemàtic.

EVOLUCIÓ URBANÍSTICA DEL SECTOR

L'anàlisi dels indicadors cronològics anteriors i posteriors al 1987 permet comprovar que tota la informació ens porta a conclusions similars.

Fins a arribar a la seva configuració definitiva, l'embrió urbà sofreix un ampli procés evolutiu. Des del final del segle III aC, s'han instal·lat ja els elements bàsics, raó d'ésser i germen de l'*urbs*, el campament militar al nord i el port al sud. La interacció en època alt-imperial entre el nucli residencial/comercial i la zona monumental és el resultat lògic del desenvolupament civil de Tarraco, des d'una data tan primerenca com la segona meitat del segle II aC, tal com demostren les evidències arqueològiques (cal suposar que l'adquisició de rang de colònia devia reforçar aquesta ferma voluntat, però no sempre és fàcil contrastar-ho amb dades arqueològiques). Abans, el sector ocupat pel nucli residencial devia ser un despoblat a l'extrem del qual es trobava un petit nucli ibèric datat al segle V aC, i se suposa també que hi havia un poblament dispers, en nebulosa, i un ús extensiu del sòl a l'àrea d'influència del poblat (així es dedueix dels materials arqueològics del segle IV aC, documentats esporàdicament i fora de context a les recents excavacions i que, almenys, denoten una intensa circulació), mentre que la destinada a ésser zona monumental pogué estar ocupada per un altre enclava-

ment pre-romà (no localitzat, però sobre l'existència del qual parlen els materials ceràmics recuperats en el farciment de la muralla) i després pel campament militar romà.

La fase inicial d'urbanització del sector d'hàbitat intramurs es va produir a partir de mitjan segle II aC. En aquesta època es va iniciar la urbanització progressiva, discontinua i desigual, respecte a la qual no sabem el paper que va jugar la muralla (pogué tractar-se d'un element pre-existent o actuar com a catalitzador de la urbanització civil del sector); així mateix se succeïren amb una certa freqüència i una certa rapidesa reformes, pròpies d'una fase activa, des del final del segle II aC i durant la primera meitat del segle I aC per reprendre des de l'època d'August fins al final del segle I o el principi del II segons els casos (fase d'apogeu de l'àrea). L'hàbitat es va mantenir fins al final del segle III amb seguretat, però amb posterioritat no queda ben precisa l'evolució urbanística de l'àrea, que entra en una fase d'abandó progressiu i accelerat i en un immediat saqueig, i se suposa que hi havia zones habitades (poblament residual) i altres d'abandonades amb predomini de les segones. L'escassetat i la puntualitat dels materials del segle IV així permeten assenyalar-ho. En aquesta època, l'àrea s'ha convertit en un camp de runes i lloc de pas vers altres punts.

Per sistematitzar el procés, proposem com a esquema de treball aquest que segueix:

1. Etapa preliminar del segle V, al final del III abans de Crist).
2. Fase pre-urbana sense recinte (dels finals del III aC fins a la segona fase de la muralla).
3. Fase pre-urbana amb recinte (?) (des de la segona fase de la muralla fins a l'eclosió del fenomen urbà).
4. Fase d'urbanisme inicial (segona meitat del segle II abans de Crist fins a la segona meitat de l'I aC).
 - moment 1. «Proto-urbà». Segona meitat II aC (primeres construccions).
 - moment 2. Urbanisme republicà desenvolupat (primeres refeccions i ampliacions paral·leles a la urbanització de sectors encara despolats).
5. Fase d'urbanisme desenvolupat (reformes d'època Juli/Clàudia, reformes del final del segle I segons els casos. Apogeu en el segle II, en què es podrien veure també algunes reformes).
6. Fase d'urbanisme final (segona meitat del III, abandó progressiu i primer saqueig de les estructures).
7. Fase d'abandonament i saqueig sistemàtic (segle IV: la zona es converteix en una àrea de circulació dins la qual encara existeix un poblament residual immergit en un camp de runes).

Les dades cronològiques obtingudes referents a l'abandonament de la zona permeten trencar, o com a mínim qüestionar, la cronologia proposada fins ara al voltant del final de segle IV o el principi del V. Així mateix es planteja el problema que ocasionaria la possible presència d'un hiatus cronològic entre l'abandó de la zona d'hàbitat i l'ocupació sistemàtica de la zona monumental cap a mitjan segle V. Cal recordar, pel que fa a aquest tema, que el segle IV representa l'eclosió de les grans *villae* suburbanes i rurals.

Fig. 1. Sectors en que es pot dividir l'antiga Tarraco segons els principals límits naturals i artificials.

Fig. 2. Situació de les següents intervencions arqueològiques: 1: c/ Governador Gonzàlez, 10. 2: c/ Governador Gonzàlez, 7. 3: c/ Unió, 15. 4: c/ Unió, 5. 5: Rambla Nova, 46. 6: c/ Fortuny, 12A. 7: Unió, 9. A: Conjunt del «Forn del Cisne». B: Conjunt de Governador Gonzàlez. C: Conjunt de Méndez Núñez.

Fins aquí una sèrie de generalitats que permeten una aproximació al coneixement d'una àrea, en relació amb la qual esperem que el desenvolupament del nostre projecte d'estudi porti la llum necessària per millorar la visió de conjunt del trencaclosques urbà a l'antiguitat.